

Anmeldelser

ULLA LUND HANSEN: Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien. Nordiske Fortidsminder Serie B, bind 10. København, Det kongelige nordiske Oldskriftselskab, 1987. 487 s., heraf 78 kort, 19 tavler samt 92 sider katalog og fundfortegnelse. 500 kr. + moms.

Denne nye danske disputats må betegnes som en kraftpræstation. For første gang fremlægges en samlet ajourført oversigt over romerske importgenstande i Skandinavien – først og fremmest de mange bronzer og glas, men også mindre fundgrupper som f.eks. terra sigillata er medtaget. Hidtil har dette omfattende materiale kun i begrænset omfang været tilgængeligt for forskningen, og alene af denne årsag må bogen hilses velkommen. Ulla Lund Hansen har ydet en imponerende indsats ved at samle og bearbejde dette righoldige kildemateriale, hvilket er sket i stadig dialog med den kontinentaleuropæiske forskning. *Römischer Import im Norden* knytter da også direkte an til en international, fortrinsvis tysk forskningstradition, der behandler vareudvekslingen mellem Romerriget og Det fri Germanien, dvs. de dele af Central- og Østeuropa, der ikke omfattedes af det romerske Imperium. Det banebrydende værk i denne tradition udkom for mere end 35 år siden: *Der Römische Import im Freien Germanien*, forfattet af den tyske forhistoriker H. J. Eggers.¹ Dennes formål var at fremlægge et fuldstændigt katalog over romersk producerede genstande fundet i hele Det fri Germanien samt at besvare spørgsmål om varernes udbredelse, om handelsveje og om fremstillingssteder. Allerede Eggers måtte dog afstå fra at gennemføre en fuldstændig katalogisering, og siden da har forskere behandlet mere afgrænsede felter, oftest den del af materialet, der er fundet indenfor vedkommende forhistorikers eget land eller nærliggende områder (jf. K. Godlowski, J. Wielowieski og J. Kunow). Selv om Eggers i det nævnte værk bebudede en større, mere syntesepræget fremstilling med inddragelse af såvel litterære som epigrafiske kilder omhandlende vareudvekslingen mellem Romerriget og Det fri Germanien, fremkom dette aldrig, og det må

¹ Atlas der Urgeschichte I, Hamburg 1951.

betegnes som karakteristisk for forskningstraditionen, at den mere har beskæftiget sig med registreringsmæssige spørgsmål end søgt at skabe større synteser.

Ulla Lund Hansen behandler som nævnt de romerske importvarer i Norden, dvs. Danmark, Norge og Sverige samt Sydslesvig (Anhang 1) og Finland (Anhang 2). I kapitel 2 behandles: *Das Basismaterial* (s. 16–28); hovedvægten i arbejdet ligger i kapitlerne 3: *Die Chronologie* (s. 29–124), 4: *Die Verbreitung des Importes im Norden* (s. 125–138) og 5: *Die Verteilung der Importgegenstände auf Unterphasen in älterer und jüngerer Kaiserzeit* (s. 139–151). Derimod har de efterfølgende kapitler 6: *Die Herstellungsgebiete der römischen Importwaren* (s. 152–164) og 7: *Die politischen Verhältnisse und die Austauschrouten* (s. 165–191) en bredere og mere orienterende karakter. Kapitlerne 8 og 9: *Warenaustausch* nummereret hhv. I (s. 192–215) og II (s. 216–238) udgør de to konkluderende afsnit, der behandler hhv. de internt nordiske, fortrinsvis danske forhold samt relationerne mellem Imperiet og Skandinavien/Danmark. Tekstdelen afsluttes med kapitel 10: *Folgerungen* (s. 239–253), der gengives på dansk under titlen *Resumé* (s. 254–266). herefter følger kort, tavler, katalog etc.

Bogen fremtræder overordentlig pænt både i tryk og tegning, desuden er den forsynet med en række fornemme farvebilleder, der forhøjer den æstetiske nydelse betragteligt. Det tiltalende ydre afhjælper tekstens vanskelige karakter en del, men det skal ikke nægtes, at såvel stoffet som argumentationen er svært tilgængelig, bl.a. fordi forfatteren konsekvent benytter sig af den utvivlsomt gængse genstandskatalogisering som f.eks. E60 og af periodeinddelinger i formen B₂ og C₁. For en ikke-arkæolog betyder denne fremgangsmåde, at nærlæsning af bogen kræver papir og blyant ved hånden samt adskillige krydsopslag (bl.a. i *Typenkatalog* s. 456ff.), men med et kildemateriale af den aktuelle karakter er det vel urimeligt at forlange andet. Desuden er værket forsynet med en detaljeret indholdsfortegnelse, hvor der er muligt at finde selv små afsnit i teksten. Heraf fremgår det, at afsnittet *Die Terra Sigillata Produktion im Römischen Reich und der Export der Sigillata* behandles i kapitel 7 i stedet for i kapitel 6 med titlen *Die Herstellungsgebiete der römischen Importwaren*. Da den slags inkonsekvenser vel aldrig kan undgås i et så stort anlagt arbejde, tjener indholdsfortegnelsen læseren til stor hjælp – især da det må formodes, at bogen hyppigt vil finde anvendelse som håndbog.

Generelt havde det været ønskeligt med en nærmere redegørelse for de anvendte begreber. I indledningen (s. 14) skelnes mellem ældre og yngre romersk kejsertid med henvisning til almindelig praksis indenfor forskningen om Romerriget. Senere fremgår det, at de forhistorikere, der specifikt har beskæftiget sig med opstillingen af en kronologi gældende for

Det fri Germanien, ikke har været enige om, hvor grænsen skulle trækkes; tværtimod har denne været varieret over et tidsrum på mere end 150 år (s. 32). Endnu længere fremme i teksten bekender Ulla Lund Hansen sig så til en såkaldt »overlappende horisont«, der dateres til ca. 150–200 e. Kr., hvilket indebærer, at Markomannerkrigene fandt sted netop indenfor denne overgangsfase. Markomannerkrigenes betydning for udviklingen af forholdet mellem romere og germanere diskuteres da også i umiddelbar tilknytning til den »overlappende horisont« (s. 169ff), og konklusionen formuleres: »Nach dem 2. Jahrhundert verlor das Römische Reich schnell die Initiative im Auslandshandel; gegen Ende des 2. Jahrhunderts zeigen sich so auch die ersten Zeichen einer Veränderung des Handels«. (s. 172). Og på den følgende side slås det fast, at Markomannerkrigene efter Ulla Lund Hansens mening havde en betydelig indflydelse på handelen med Det fri Germanien. Sammenkædningen mellem på den ene side Markomannerkrigene og på den anden side overgangen mellem ældre og yngre romersk kejsertid beror efter anmelderens skøn primært på, at Markomannerkrigene i de romerske litterære kilder fremtræder som afgørende for forholdet mellem romere og barbarer. Men dette sker alene med henvisning til de politisk/militære relationer og disses betydning for romerne; de økonomiske aspekter – f.eks. en ændring i handelens karakter og omfang – interesserede ikke de romerske forfattere. Endvidere er det af K. Godlowski blevet fremført, at det traditionelle skel ved Markomannerkrigene snarere er en videnskabelig myte end en historisk erkendbar realitet.² Godlowski henviser videre til, at man faktisk kan konstatere en stigning i antallet af *almindelige importvarer* i det grænsenære område i tiden omkring Markomannerkrigene, og at toppunktet for denne udvikling synes at ligge i perioden ca. 230–280 e.Kr.

I indledningen fremføres det endvidere, at begrebet »Warenaustausch« benyttes neutralt, dvs. at det ikke nødvendigvis opfattes synonymt med handel i en moderne forstand af begrebet, men tillige kan hentyde til gavegivning eller lignende (s. 13). Denne opfattelse skal ses i sammenhæng med nyere teorier vedrørende førindustrielle samfund, således som disse i løbet af de sidste ca. 30 år er formuleret af bl.a. Karl Polanyi, Colin Renfrew o.a.³ Ulla Lund Hansen vedkender sig inspiratio-

² K. Godlowski: Der römische Handel in der Germania Libera aufgrund der archäologischen Quellen. Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil I. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil. Hist. Kl. 3. Folge Nr. 143, Göttingen 1985, s. 337–366.

³ Se f.eks. B. Stjernquist: Methodische Überlegungen zum Nachweis von Handel aufgrund archäologischer Quellen. Untersuchungen zu Handel und Verkehr, Göttingen 1985, s. 56–83.

nen, men fremfører, at da begrebet »handel« er blevet indgående diskuteret af andre forskere, behøver disse overvejelser ikke at blive gentaget i hendes bog (s. 192). Videre skrives: »Die Analysen des römischen Importes versuchen danach den Typ des Warenaustausches in den verschiedenen Phasen der römischen Kaiserzeit in Skandinavien zu präzisieren« (s. 192). Et af eksemplerne herpå er fremførelsen af thesen om en såkaldt administreret handel mellem Østsjælland og Rhinlandet i tidlig yngre romersk jernalder (s. 220 ff.). Argumenterne for thesen er først og fremmest, at rige østsjællandske fund synes at være fremstillet i Rhinlandet, samtidig med at parallelle fund ikke kendes fra Nordtyskland eller Friesland. Det skal ikke her vurderes, hvor sandsynlig en sådan tolkning er for det danske jernaldersamfunds vedkommende, i stedet skal nogle mere generelle betragtninger fremføres, hvilke illustrerer, at selv om thesen måske er endog særdeles relevant, savnes en udførligere argumentation herfor.

Indenfor den teoretiske forskning er begrebet »administreret handel« udviklet af Karl Polanyi m.fl. i monografien *Trade and Market in the Early Empires*, og Polanyi har flere gange siden beskæftiget sig hermed, bl.a. i artiklen *Ports of Trade in Early Societies* og i *Traders and Trade*.⁴ Polanyi definerer en »port of trade« som en lokalitet, der er »the site of all administered trade«, og hvis funktion det er at tilbyde: 1) military security, 2) civil protection of the foreign trader, 3) facilities for anchorage, debarkation, storage etc., 4) judicial authorities, 5) agreement on what goods are traded og 6) organizational arrangements concerning the »proportions« of the traded goods.⁵ En these som den af Ulla Lund Hansen fremførte må derfor enten tage stilling til samtlige de nævnte punkter, eller i det mindste til de for hendes these centrale punkter og desuden henvise til relevant litteratur for de øvriges vedkommende. En sådan fremgangsmåde implicerer en diskussion af, hvorledes vareudvekslingen mellem Romerriget og Det fri Germanien var organiseret, men en sådan findes ikke i Ulla Lund Hansens bog. I stedet henvises til opfattelser heraf hos henholdsvis H. J. Eggers og J. Kunow.⁶ Desuden fremføres en række generelle betragtninger, der baseres på det skandinaviske materiale og ikke på de – ganske vist få – kilder, der er direkte relevante for denne problemstilling (s. 216 ff.). Som eksempel kan her

⁴ K. Polanyi m.fl.: *Trade and Market in the Early Empires*, New York 1957. Samme forfatter: *Ports of Trade in Early Societies*, JEH XXIII 1963, s. 30–45. Artiklen »Traders and Trade« er trykt i J. A. Sabloff & C. C. Lamberg-Karloffsky: *Ancient Civilizations and Trade*, Albuquerque 1975, s. 133–154.

⁵ Sabloff & Lamberg-Karloffsky, op. cit., s. 152.

⁶ H. J. Eggers, op. cit. og J. Kunow: *Der römische Import in der Germania Libera bis zu den Markomannenkriegen*, Neumünster 1983.

henvises til Tacitus *Ann.* II.62: her omtales romerske handelsfolk ved markomannerkongen Marobodus' hof i forbindelse med begrebet *ius commercii*, der har klare romerretlige implikationer.

At de romerske importvarer nåede Norden som følge af en form for handel, synes af flere årsager mindre sandsynligt. Det fremgår af Ulla Lund Hansens værk, at langt den største del af importvarerne må betegnes som luksusgenstande. Selv om ikke alle optræder som unika i Skandinavien, er der tale om varer af høj forarbejdningsgrad og af fornem kvalitet som f.eks. flerfarvede glas. Selv indenfor Romerriget grænser ville varer af denne type både i rhinegnene og i donauområdet være begrænset til en beskeden gruppe af befolkningen. Desuden er det også indenfor Imperiet umuligt at afgøre, i hvor høj en grad sådanne varer formidledes i form af en egentlig handel. Ulla Lund Hansen henviser til, at fund fra Pompeii og Herculaneum viser, at bronzer svarende til dem, der kendes fra Norden, var dagligvarer indenfor Romerriget. Men deraf kan der ikke sluttet, at denne type vare ligeledes var dagligvarer i de grænsenære provinser langs Rhinen og Donau, hvortil germanernes forbindelseslinier førte. Romerriget kan netop ikke betragtes som en økonomisk og kulturel enhed, hvor forhold og værdier ukritisk kan overføres fra ét område til et andet. I Ulla Lund Hansens tilfælde er det ikke relevant at sammenligne hverken med byromerske eller italiske forhold; sammenligninger skal drages med de provinser, hvortil germanernes forbindelser gik, og her hørte varer som de nævnte glas og bronzer til blandt luksusgenstandene.

For spørgsmålet om, hvorledes varerne nåede fra Romerriget til Det fri Germanien, er betydningen af subsidiebetalingen til de grænsenære stammer relevant, et andet emne som heller ikke diskuteres af Ulla Lund Hansen. En sådan betaling fra romersk side er bevidnet adskillige steder (f.eks. Tacitus *Germ.* 42, Dio 67.4.6, 67.7.4 og 68.6.1 samt Herodian 1.6.8), og omfanget af subsidiebetalingerne synes at have været så omfattende, at en af de mest fremtrædende provinsialromerske forskere mener, at »Roman exports tended to be bought by barbarians with roman money«. ⁷ Subsidiebetalingen fandt naturligvis kun sted til de grænsenære stammer, og en nærmere diskussion af såvel den praktiske side af »Warenaustausch zwischen dem römischen Reich und dem freien Germanien« som forskellen mellem de grænsenære områder og Skandinavien havde således været ønskelig.

Desværre kommer det til udtryk, at Ulla Lund Hansens kendskab til (provinsial-)romerske forhold er begrænset; dette ses af en række formelle

⁷ A. Mócsy: *Pannonia and Upper Moesia*, London 1974, s. 247.

fejl eller mangler i brugen af diverse begreber som f.eks. s. 165, hvor det hedder: »Friesland hatte de facto den Status einer Provinz seit der Zeit von Drusus (12 - 9 v. Chr.) und Tiberius (8 - 6 v. Chr.)«. Begrebet *provincia* kan nøje defineres, og det drejer sig klart om en juridisk binding indenfor Romerriget. At friserne betalte tribut og stillede hjælpetropper, således som det fremføres af Ulla Lund Hansen, kan ikke betragtes som en »de facto Status einer Provinz«; derimod falder disse forpligtelser indenfor rammerne af et clientela-forhold, som romerne opretholdt til adskillige folk udenfor Imperiets grænser – deriblandt friserne.⁸ Det er naturligvis ikke rimeligt at forlange et dybtgående kendskab til hverken speciallitteratur eller detailspørgsmål vedrørende Romerriget, men det kan undre, at centrale værker tilsyneladende ikke i særlig høj grad har været anvendt, hvorimod der ofte henvises til mindre betydelige arbejder.⁹

Det væsentlige spørgsmål må imidlertid være, om et nøjere kendskab til provinsialromerske forhold kunne have ført til andre spørgsmål eller andre svar end de af forfatteren foretagne. Her er det nærliggende at tænke på, at handel såvel indenfor Romerriget som ud herfra var belagt med en told, kaldet *portorium*. Det romerske toldsystem gennemløb naturligvis forskellige udviklingsfaser igennem århundrederne, men gennem hele perioden var der til stadighed tale om to europæiske toldområder: det galliske (*quadragesima galliarum*) og illyriske (*publicum portorium illyrici*).¹⁰ Nyere undersøgelser baseret på arkæologisk materiale fundet indenfor disse toldområder synes at vise, at disse faktisk havde en reel økonomisk virkning og f.eks. begrænsede udbredelsen af bestemte varegrupper til det ene toldområde.¹¹

Dette gælder bl.a. for en del terra sigillatas vedkommende, således må

⁸ Jf. J. Klose: Roms Klientelrandstaaten am Rhein und an der Donau, Breslau 1934.

⁹ I ovennævnte tilfælde D. C. J. A. Boeles: Friesland tot de elfde eeuw, Gravenhage 1951. Desuden henvises ofte til: E. N. Luttwak: The Grand Strategy of the Roman Empire, Baltimore & London 1976. I forordet til denne bog læses: »The author of this book is a specialist in strategic analysis and contemporary international relations« (s. IX) og senere: »To one accustomed to the chaotic duplication, scientific language, and narrow parochialism of the literature of international relations, the cumulative discipline, austere elegance, and cosmopolitan character of Roman historiography came as a revelation« (s. XI). Luttwaks indsats er både bemærkelsesværdig og inspirerende, men de citerede udpluk fra forordene skulle være nok til at advare mod at basere videre undersøgelser i forbindelse med Romerriget alene på dette grundlag.

¹⁰ Se generelt RE XXII,1 1953, 346-399, s.v. portorium, Vittinghoff; samt P. Ørsted: Roman Imperial Economy and Romanization, København 1985.

¹¹ S. v. Schnurbein: Die kulturgeschichtliche Stellung des nördlichen Rätien. Ein Beitrag zur Deutung archäologischer Fundgruppen. BerRGK 63, s. 5-16; og D. Gabler: Die Unterschiede im Keramikimport der Rhein- und Donauprovinzen. MBAH IV/1 1985, s. 3-29.

Westendorff-varernes rent østlige udbredelse ses i denne sammenhæng. Selv om værkstedet var placeret på det illyriske toldområdes vestgrænse nær provinsen Raetia, og den geografiske afstand hertil derfor var betragteligt mindre end til byerne videre mod øst langs Donau, så var leverancer til byerne i Raetia dyrere end til donaubyerne, simpelthen fordi Raetia hørte til under det galliske toldområde. Sammenhængen er dog langt fra så enkel i alle tilfælde: således svarer udbredelsen af sigillata fra værkstederne ved Rheinzabern ikke umiddelbart til dette billede. Som Ulla Lund Hansen gør opmærksom på (s. 183), kendes disse varer fra provinser i både øst og vest, altså fra begge toldområder. Dette forhold skal formodentlig forklares derved, at Rheinzabern-produktionen først og fremmest afsattes til hæren og administrationen, der begge ifølge romersk ret var fritaget for toldpligt. Leverancer fra Rheinzabern til tropperne langs Donau kunne derfor frit bevæges over toldgrænsen. Terra sigillata fra Lezoux udbredtes hovedsageligt indenfor det galliske toldområde, men eksemplarer kendes også fra østlige fund. Da mængden af fundne terra sigillata i Norden udgør i alt 16 stk., hvoraf 2 kan lokaliseres til Westendorf, 8 til Rheinzabern og 4 har ukendt proveniens, synes det ikke rimeligt, når Ulla Lund Hansen bruger netop sigillataen som tydeligt eksempel på, hvorledes forbindelsesvejene fra Skandinavien til Romerriget kunne gå såvel ad den østlige vej, dvs. den såkaldte »ravvej«, som mod vest, dvs. med retning mod Rhinområdet. Ulla Lund Hansen har muligvis alligevel ret i sin tolkning af forbindelsesvejene i yngre romersk kejsertid; under alle omstændigheder ville det være interessant at undersøge, hvorvidt det omtalte skel indenfor Romerriget kan have betydning for tolkningen af fundene fra Det fri Germanien.

I denne anmeldelse er der med vilje ikke gået ind i en diskussion af de rent arkæologiske resultater som f.eks. opstillingen af en kronologi, eller i de tolkninger, der vedrører de internt skandinaviske samfundsforhold. Dette kan umiddelbart forekomme besynderligt, da hovedvægten i værket ligger på netop disse felter. Jeg har dog fundet det naturligt at læse bogen med en historikers øjne. Målet med den kritik, der her har været fremført, er således ikke at frakende forfatteren den ros eller anerkendelse, som tilkommer hende efter fuldendelsen af et så omfattende og imponerende arbejde, og der kan ikke herske tvivl om, at fremtidig forskning både på nationalt og internationalt niveau vil drage stor nytte af værket.

Gurli Jacobsen